גדר מצות עשה שהזמן גרמא במילה, בקריאת שמע ובזכירת יציאת מצרים, חיוב בי"ד וחיוב האם במילה, הוא לפדות ובנו לפדות, וקדימת האב ובנו בתלמוד תורה

כט.

סדר המשניות

א. מתני'. כל מצות הבן על האב אנשים חייבין ונשים פטורות.

הנה עד כאן סידר רבי קניני אשה, עבד עברי ועבד כנעני, שדה ומטלטלין, ומכאן ואילך תנן (כט.) מצות הבן על האב. וביאר הפני יהושע (פני יהושע ד"ה משנה כל מצות הבן על האב) דאחר שסידר רבי כל אופני הקנין שבעוה"ז חזר לפרש אופני הקנין של עוה"ב, שאינו נקנה אלא בשכר קיום המצות. והריטב"א (ריטב"א ד"ה מתניתין כל מצות הבן) כתב דשייכא מתני' למתני' דריש מכילתין האשה נקנית, שהרי מן המצות שעל האב להשיא אשה לבנו, "ואיידי דתנא הא תנא אידך".

האם יש מצוה מיוחדת במילה ביום השמיני

ב. תוס' ד"ה אותו ולא אותה. וא"ת למ"ל קרא תיפוק ליה דמצות עשה שהזמן גרמא הוא.

[א] **בגמ'** ממעטינן אשה ממילת בנה מקרא ד"כאשר צוה אתו אלקים", אותו ולא אותה. והקשו התוס' (תוס' ד"ה אותו ולא אותה) למה לי קרא, "תיפוק ליה דמצות עשה שהזמן גרמא הוא שנימול בשמיני ללידתו ונשים פטורות". ושתי קושיות בדבריהם, חדא דמצותה ביום השמיני, ועוד דאין מלין אלא ביום ולא בלילה. ועל הראשונה תירצו, "כיון דמיום השמיני והלאה אין לה הפסק לאו זמן גרמא הוא".

[ב] **ויש** להעיר בדבריהם, דאע"ג דמצות מילה נמשכת גם אחר השמיני, שהרי חייב במילה שלא בזמנה בתשיעי ובעשירי ואילך, מ"מ יש לדון דמילת שמיני מצוה מיוחדת היא, וכן מורים דיניה המיוחדים, דמילה בשמיני דוחה שבת ומילת תשיעי אינה דוחה. וכן פשטות לשון הר"ח (ר"ח שבת קלג.) דיש מצוה מיוחדת של יום השמיני, וכשעבר השמיני ולא מל נתחדשה מצוה של תשיעי ואילך, ובמצוה זו ידוע מה שטען הדבר אברהם (דבר אברהם סימן ג') דכל רגע ורגע מצוה היא, ושלא כדבריו אין בזה אלא דין זריזין מקדימין למצות. וא"כ אינו מובן תירוץ התוס', דהא לענין המצוה המיוחדת שביום השמיני עבר זמנו בטל קרבנו, ומילת תשיעי מצוה אחרת היא.

[ג] **ובמנחת** חינוך (מנחת חינוך מצוה ב' אות ב') האריך מהו המקור לחיוב האב למול את בנו בתשיעי ובעשירי, דבקרא לא כתיב אלא "וביום השמיני", ומסיק דנלמד מקרבן פסח, דמילת בניו ועבדיו מעכבתו מלאכול בפסח (יבמות ע:), ומוקמינן לה שם בחובת האב על הבן לאחר זמנו, שהיא המעכבת. ונמצא דמעיכוב הפסח נתגלה שחייב האב למול את בנו גם אחר השמיני. אבל מ"מ יש מצוה מיוחדת ביום השמיני, וצ"ע בדברי התוס' שכתבו דמיום השמיני והלאה אין לה הפסק, דלכאורה שתי מצות הן.

[ד] **והאמת** דבזה נחלקו הראשונים. דבשבת (שבת קלג.) דנה הגמ' במילה במקום צרעת, אי נימא דימתין עד שתעבור הצרעת ולא יצטרך לדחות הל"ת דקציצת בהרת מפני העשה דמילה, ומבואר שם דלא אמרינן שימתין למחר. ופירש הר"ח (רבינו חננאל שבת קלג.) וז"ל: "ואם נאמר להמתין עד שיבא אחר וימול ביטלנו **וביום השמיני ימול שהוא עשה**" עכ"ל. הרי דלדעתו יש מצות עשה מיוחדת ביום השמיני, ואם ימתין יפסידנה.

אבל מדברי הרמב"ן והרשב"א ביבמות (רמב"ן יבמות ו. ד"ה מה להנך שכן הכשר מצוה) (רשב"א שם) מבואר שלא כדבריו. דהנה כללא דריש לקיש הוא דכל מקום שאתה מוצא עשה ול"ת אם אתה יכול לקיים שניהם מוטב, ודנו הראשונים היכא שאין בידו לקיים שניהם בזמן הזה אלא אם ימתין למחר, אי הוי בכלל יכול לקיים שניהם. דהגמ' שם נקטה דס"ד שבנין בית המקדש דוחה שבת, והקשו הראשונים הא אפשר למחר, ותירצו דאפשר למחר אינו בכלל כללא דריש לקיש, ולא אמרינן יכול לקיים שניהם אלא כשאפשר לו לקיימם בזמן הזה גופא. ובתוך דבריהם כתבו, "ואע"פ שאיפשר למול למחר ... השתא מיהא הכשר מצוה נינהו דהא גם בנין בית המקדש איפשר למחר", הרי שהוכיחו ממילה דלא אמרינן אפשר למחר.

והוא דבר פלא, דבמילה אם ימתין למחר שוב אין כאן שמיני, ומחר מצוה אחרת היא, ואיך הוכיחו ממנה. דכל הנידון דאפשר למחר אינו אלא במצוה אחת שאפשר לקיימה היום ואפשר לקיימה למחר, ובזה חידשו הראשונים דאפשר למחר אינו בכלל יכול לקיים שניהם, אבל במילה פשיטא דלא אמרינן אפשר למחר, שהרי השמיני כבר פקע.

ומוכח מדבריהם דאין מצוה מיוחדת של יום השמיני, אלא חפצא אחת של מצוה היא מיום השמיני ואילך, ורק נאמרו בה דינים מיוחדים שתהא בשמיני, מעין דין זריזין שבכל התורה, ענין מיוחד בהלכות מילה להזדרז לשמיני, והזירוז לשמיני הוא הדוחה שבת.

[ה] **וכעין** זה מצינו להלכה בהלכות מגילה. דהרמ"א (או"ח סימן תרפ"ז ס"ב) הביא מתרומת הדשן (תרומת הדשן ח"א סימן רס"ו) במי שעדיין לא קרא את המגילה ביום הפורים ויש לפניו מילה בשמיני, ואין שהות אלא לאחת מהן, והכריע המג"א (מג"א סימן תרפ"ז ס"ק ה') דיקרא המגילה היום וימול למחר, "דיכול למול בתשיעי", אבל מגילה אי אפשר לקרותה לאחר פורים. והקשה עליו ר' ברוך פרנקל דהרי המצוה המיוחדת שביום השמיני תפקע, ונמצא מבטל מ"ע של יום השמיני. ומבואר דבזה גופא נחלקו, אם יש מצוה מיוחדת של שמיני, דר' ברוך פרנקל נקט כהר"ח, והמג"א כהרמב"ן והרשב"א, דהמצוה מיום השמיני ואילך ואין בשמיני מצוה אחרת, ומשו"ה חפצא דמצוה היא שאפשר למשכה למחר.

ומעתה מתירוץ התוס' דמיום השמיני והלאה אין לה הפסק נראה לכאורה דנקטו כהרמב"ן ודעימיה ודלא כהר"ח, דאין בשמיני מ"ע לעצמה אלא מצוה אחת מיום השמיני ואילך, ואין בשמיני אלא מעין דין זריזין. אמנם באמת הדבר תלוי בפלוגתת המג"א והשאגת אריה בעיקר גדר זמן גרמא, וכדלהלן.

פלוגתת המג"א והשאגת אריה בגדר הפטור דזמן גרמא

ג. שם. וי"ל כיון דמיום השמיני והלאה אין לה הפסק לאו זמן גרמא הוא.

[א] **דהנה** נחלקו המג"א והשאגת אריה (שאגת אריה סימן י"ב) בעיקר גדר זמן גרמא, ונפק"מ לדינא בשני מקומות. המג"א (מג"א סימן נ"ח ס"ק ז') הביא את הכסף משנה (כסף משנה הל' ק"ש פ"א הי"ג), וידועה שיטתו דכשם שק"ש של לילה זמנה כל הלילה, כמבואר בריש ברכות (ברכות ב.), כך ק"ש של שחרית זמנה מן התורה כל היום, ומה שאמרו עד ג' שעות אינו אלא מדרבנן, ד"ובקומך" אינו מעשה הקימה אלא כל משך הזמן שאדם בקימתו, כ"בשכבך" שהוא כל משך זמן השכיבה, וזמן הקימה הוא כל היום, וכך למד בדעת הרמב"ם (רמב"ם הל' ק"ש פ"א הי"ג).

והקשה עליו המג"א, הרי מבואר במכילתין דק"ש נידונת כמ"ע שהזמן גרמא, ולהכסף משנה נמצא דק"ש מצוה שאין לה הפסק, שכל היום אפשר לקרותה ומיד אחריו כל הלילה, ואין לה גבול. ומכאן הוכיח המג"א דלא כהכסף משנה, אלא ק"ש זמנה מן התורה עד ג' שעות, ונמצא שהזמן גורם, שאי אפשר לקרותה כל היום, ומשו"ה נידונת כזמן גרמא.

[ב] **ותמה** עליו השאגת אריה, דאף להכסף משנה דמצותה כל היום, הרי כשהגיע הלילה חלף ועבר היום ופקעה חובת היום, ומצות הלילה מצוה חדשה היא, וכשנגמר הלילה שוב מתחדשת מצוה חדשה של יום, וממילא חשיב זמן גרמא. דמצוה שלא הזמן גרמא פירושה שאותה חפצא דמצוה אפשר לקיימה גם אח"כ ואינה מוגבלת בזמן, אבל מצוה המוגבלת בזמן, שהיום קובע שאינה אלא ביום, כשהגיע הלילה, אע"ג שחפצא של ק"ש היא, מצוה אחרת היא, ומצות היום שוב לא יוכל להשלימה לעולם. וז"ל: "מ"מ כיון דשל יום אין זמנה בליל' ושל ליל' אין זמנה כל היום אלא עד הנץ החמה לחוד ה"ל מ"ע שהז"ג ונשים פטורים".

[ג] **ומבואר** דנחלקו בעיקר הגדר. דגם המג"א מודה דחיוב היום פקע ונתחדש חיוב של לילה, אלא דסבר דאותה חפצא דמצוה היא, ואע"ג שאי אפשר עוד לקיים של יום, החפצא דמצוה אין לה הפסק, שהיום נגמר ומיד מתחיל הלילה, ומצד החפצא מצוה שלעולם קיימת היא. ולהשאגת אריה אזלינן בתר המחייב, והמחייב משתנה, שחלף היום ונתחדש חיוב חדש של לילה.

[ד] **ועד"ז** נחלקו לענין זכירת יציאת מצרים. דילפינן "ימי חייך" הימים "כל ימי חייך" הלילות, והשאגת אריה שם טען דמהאי טעמא גופא הוי זמן גרמא ונשים פטורות. דאע"ג דכו"ע מודו דמצות הזכירה של יום היא כל היום ואין בה הגבלה דובקומך, ובלילה יש זכירה של לילה כל הלילה, מ"מ חיוב היום אי אפשר לקיימו כשהגיע הלילה ושל לילה אי אפשר לקיימו כשעבר הלילה, וז"ל: "וכיון דשל יום ליתא בלילה ושל לילה

ליתא ביום כל חדא וחדא הזכרה מהן ה״ל מ״ע שהז״ג״. ואילו המג״א (מג״א סימן ע׳ ס״ק א׳) פסק דנשים חייבות בזכירת יציאת מצרים, לפי שהחפצא דמצוה אין לה הפסק, ואע״ג שחובת היום פקעה כשבא הלילה, מצד החפצא דמצוה אין בה הגבלה.

[ה] **ולפי״ז** יש נפקותא גם בפשט דברי התוס׳ כאן. דעד הנה נקטנו דממה שכתבו דמילה מיום השמיני והלאה אין לה הפסק מוכח דדעתם כהראשונים דאין ביום השמיני חפצא דמ״ע לעצמה. אבל לדברי המג״א, דיסוד הפטור דזמן גרמא תלוי בחפצא דמצוה, ואפילו כשיש מחייב חדש די בזה שהחפצא דמצוה אין לה הפסק, ומשו״ה אשה חייבת בזכירת יציאת מצרים, ה״נ במילה, לו יהא דשמיני מ״ע בפני עצמה ולמחרת מתחדשת מצוה אחרת של תשיעי, כיון שאותה חפצא דמצוה היא חשיבא אין לה הפסק. ונמצא דיש לפרש דברי התוס׳ גם באופן זה, ולעולם יתכן דגם לדידהו מילת שמיני מצוה מיוחדת היא.

ד. בדין תלמוד תורה ותפלה לדעת השאגת אריה.

[א] **ואחרונים** העירו על שיטת השאגת אריה ממצות תלמוד תורה. דת״ת נידונת כמ״ע שלא הזמן גרמא, ומשו״ה הוצרכנו למיעוט מיוחד לפטור נשים, ״ולמדתם אתם את בניכם״ ולא בנותיכם, והרי כל רגע ורגע חיוב חדש הוא, הרגע שעבר פקע, בין שקיים בו ובין שלא קיים, ועתה מתחדש רגע חדש. וכיון שהמחייב הוא של כל רגע ורגע, הרי זה כק״ש, דאע״ג שאותה חפצא דמצוה היא, מאחר שהחיוב מתחדש כל רגע היה לה להיות לדעת השאגת אריה מ״ע שהזמן גרמא, ובגמ׳ מבואר דמעיקר הדין אינה זמן גרמא.

ונראה ליישב ע״פ דברי הר״ן בנדרים (ר״ן נדרים ח. ד״ה הא קמ״ל דכיון דאי בעי), שכתב דבר נפלא, דהחיוב ללמוד כל רגע נלמד מ״ושננתם לבניך״ שיהו דברי תורה מחודדים בפיך, וז״ל: ״שהרי חייב כל אדם ללמוד תמיד יום ולילה כפי כחו ואמרינן בפ״ק דקדושין ... ת״ר ושננתם שיהו דברי תורה מחודדין בפיך שאם ישאלך אדם דבר שלא תגמגם ותאמר לו״. והיינו דאין היכי תמצי שתהא כל התורה מחודדת בפיו אלא אם ילמד כל רגע ורגע. ולמד הר״ן דהחיוב ללמוד כל רגע אינו כתוב בקרא, ד״והגית בו יומם ולילה״ דברי קבלה הם, ומקורו מן התורה הוא מה שכל התורה צריכה להיות מחודדת בפיו ואין לזה היכי תמצי אחר. ונמצא דאין הזמן גורם, אלא המחייב הוא ה״ושננתם״ של כל התורה, שאי אפשר לקיימו אלא בלימוד תמידי, ומשו״ה אינה זמן גרמא.

[ב] **עוד** יש להעיר לדעת השאגת אריה ממצות תפלה. דמבואר ברמב״ם (רמב״ם הל׳ תפלה פ״א ה״ב), וכן העתיק השו״ע (או״ח סימן ק״ו ס״ב), והשאגת אריה עצמו הביאו (שאגת אריה סימן י״ד), דתפלה מן התורה מ״ע שלא הזמן גרמא היא. ומלשון הרמב״ם (רמב״ם הל׳ תפלה פ״א ה״א) מבואר דהוא לפי שאין לה זמן קבוע מן התורה, וחיובה מן התורה פעם אחת בכל יום ויום. ולכאורה הרי מתחדש בכל יום חיוב חדש, וכשם שק״ש חשיבא זמן גרמא לפי שכל פעם מחייב חדש הוא והחיוב הקודם שוב אי אפשר לקיימו, ה״נ בתפלה פוקע החיוב בכל יום ומתחיל חיוב חדש, ומ״מ פשוט ברמב״ם ובשו״ע דתפלה דאורייתא אינה זמן גרמא.

אמנם כשמדקדקים בלשון, וכן הביא המשנה ברורה (משנה ברורה סימן ק״ו ס״ק ד׳), נראה דתפלה עבודה שבלב היא וחיובה תמידי, אלא שדי לקיים את החיוב התמידי פעם אחת ביום, ואין אומרים שיתפלל כל רגע ורגע. ולפי״ז אין הזמן מחדש בכל יום את החיוב, ושאני מק״ש ומזכירת יציאת מצרים, שהיום מחדש בהן את חלות החיוב, וחולף, והלילה מחדש חיוב חדש, אבל בתפלה החיוב תמידי, עבודה שבלב כסדר, אלא שדי בקיומו פעם ביום.

יסוד התוס׳ רי״ד בתירוץ קושית התוס׳

ה. תוס׳ רי״ד ד״ה איהי מנלן דלא מיחייבא.

[א] **בעיקר** קושית התוס׳ כתב התוס׳ רי״ד (תוס׳ רי״ד ד״ה איהי מנלן דלא מיחייבא) יסוד ידוע, וז״ל: ״אבל מצוה דלא תליא בגופה כגון למול את בנה אע״ג דמילת הבן יש לה זמן נהי דקבוע הזמן לבן הנימול אבל האב שציוהו הבורא להתעסק במילת בנו **העסק ההוא אין לו זמן שבין ביום ובין בלילה יטרח ויכין צרכי מילת בנו** והלכך אי לאו אותו הוה מחייבינן גם האשה״ עכ״ל. והיינו דכיון שחייב האב להתעסק בין ביום ובין בלילה, גם קודם השמיני, אין זמן השמיני גורם.

והוא פלא, דודאי המצוה היא מעשה המילה, החיתוך, ולא העסק, והחיתוך מוגבל ליום השמיני, ומה בכך שחייב להתעסק קודם לכן ביום ובלילה, הרי כן הוא בכל המצות, שצריך להכין סוכה ולאפות מצה ולקנות לולב,

ומ״מ נידונות כזמן גרמא. ומה ראה במ״ע דמילה, שעצם מעשה המילה טעון יום השמיני, לומר שציוהו רחמנא להתעסק, ודבריו סתומים מאוד.

[ב] **וכמדומה** דיסוד דבריו יתבאר ע״פ מה שהביא המשנה למלך (משנה למלך הל׳ מלכים פ״י ה״ז) בדעת הרמב״ם, דהמל תוך שמונת ימים מילתו כשרה ואין צריך להטיף ממנו דם ברית, ולמד מזה דקודם יום השמיני יש חפצא של מצות מילה, אלא שהיא מילה שלא בזמנה ולא כתיקונה. והדבר טעון הסבר, דבכל המצות העושה שלא בזמנה, כנוטל לולב קודם סוכות או אחריו או אוכל מצה שלא בפסח, אין זו מצוה שלא בזמנה אלא אינה מצוה כלל, ומה טעם יש כאן חפצא של מצוה, והרי כתיב ״ביום השמיני״.

וכפי הנראה למד המשנה למלך דשני מיני זמנים יש במצות. יש מצוה שהזמן מחדש בה את חלות החיוב, והיינו שהזמן גורם לגוף החיוב, ויש שהחיוב קודם לזמן, והזמן אינו אלא מתי לקיים בו את המצוה, וכל מצוה ומצוה לפי ענינה. ובמילה למד דאין יום השמיני מחדש את עיקר חלות החיוב למול את בנו, אלא כיון שיש לו בן ערל מוטלת עליו חובה למולו, וזמן קיום חובה זו הוא ביום השמיני, זמן בקיום ולא במחייב. ולכן שייך בה קיום גם שלא בזמנה, דאם הזמן מחדש את גוף החיוב, שלא בזמנו כמאן דליתא, אבל אם הזמן אינו אלא מתי לקיים בו את החיוב, יש קיום מצוה גם קודם זמנו.

וכיוצא בזה מצינו בראשונים קיום שלא בזמנו בכמה מקומות. במרדכי (מרדכי מגילה פ״ב רמז תת״ג) לענין הסופר ספירת העומר ביום, דאע״פ שלא קיים מצות ספירה בזמנה, ספירה שלא בזמנה מיהא היא, ״שכר ספירה יהבינן ליה שכר ספירה בזמנו לא יהבינן ליה״. ובראבי״ה (ראבי״ה סימן תתקע״ב) לענין נר חנוכה, דאע״פ שזמנה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק, גם לאחר מכן יש בה קיום שלא בזמנו, דכל מצוה שחובתה בלילה מצותה כל הלילה, ואע״פ שקבעו חז״ל זמן מתי לקיימה, גם אחר זמנה יש בה קיום, ״עד שתכלה רגל מן השוק שכר הדלקה בזמנה יהבי ליה ומכאן ואילך שכר מצוה בעלמא יהבי״. וכן כתב הראבי״ה גם לענין ק״ש, דאחר ג׳ שעות יש בה קיום מצוה אלא שהיא שלא בזמנה, והוא על אותו יסוד שכתב הרשב״א בברכות (רשב״א ברכות ח: ד״ה איכא דמתני לה אסיפא), דק״ש חובת היום היא, ובשכבך ובקומך זמנים הם מתי לקיים בהם את חובת היום.

[ג] **וזהו** יסוד דברי התוס׳ רי״ד. דכיון שהזמן אינו מחדש את החיוב, ואינו אלא זמן מתי לקיים בו את החיוב, נמצא שהאב מחויב כבר, והחיוב רובץ עליו באמת, ומשו״ה צריך לעשות כל טצדקי שתהא המילה בשמיני.

וכנראה נקט התוס׳ רי״ד כשיטות שהביא המנחת חינוך (מנחת חינוך מצוה ה׳ אות ז׳), שיטת הטורי אבן (טורי אבן ר״ה טז:) והצל״ח (צל״ח פסחים ד. בתוס׳ ד״ה מאליה), וכן נקט הנשמת אדם (נשמת אדם כלל ס״ח), דאין אדם צריך לעקור דירתו בערב ר״ה בשביל שופר, דכיון שעדיין אין החיוב רובץ עליו אינו מחויב, וכשמגיע יו״ט אנוס הוא. וכן נקט האור שמח (אור שמח הל׳ קרבן פסח פ״א הי״ח), דמצוה שיש לה זמן אין צריך לטרוח בשבילה קודם זמנה. והמנחת חינוך שם תמה, וכי אין צריך לקנות לולב קודם סוכות ולאפות מצות קודם פסח, אתמהה, וגם האבני נזר (אבני נזר סימן שנ״א) חולק בזה, והיא פלוגתא ידועה בגדולי האחרונים.

ולמד התוס׳ רי״ד דאף אם בשאר מצות אין צריך להכין קודם זמנן, במילה, שאין הזמן מחדש את החיוב, אלא יש כאן בן ערל שחובה למולו והזמן אינו אלא מתי לקיים, החיוב רובץ עליו מיום הראשון. וזהו שכתב שחייב להתעסק בין ביום ובין בלילה, ומשו״ה אינה זמן גרמא.

[ד] **ולפי** דברי התוס׳ רי״ד יש פתח להבין חידוש מופלא של הר״ן בסוף מועד קטן (חי׳ הר״ן מועד קטן כט.). דהנה שני מתים בעיר אחת שמתו ביום אחד, מצוה בראשון, והוא מסוגיא דיומא (יומא סא:), וכן נפסק ביו״ד (יו״ד סימן שנ״ד ס״א), דמי שמת קודם קוברין אותו ראשון, לפי שחל עליו חיוב הקבורה ראשון.

ובשני תינוקות בעיר שנולדו זה אחר זה ומצוה למול שניהם, כתב בנימוקי הגרי״ב (יומא סא:) דבמילה שניהם שוים, דאף שנולדו ביום אחד זה אחר זה, כשהגיע יום השמיני נתחייבו כאחד, שחלות החיוב מתחדשת ביום השמיני ועל שניהם בשוה. אבל הר״ן כתב, ״ומהכא שמעינן שאם יש שני תינוקות או ג׳ בעיר למול ביום אחד שהנולד תחלה מלין תחלה משום דביאתו לעולם כיציאתו״, דאותו דין שבשני מתים נוהג גם בשני תינוקות, ומלין את הנולד ראשון. והוא פלא, דהרי בשעת לידתו עדיין לא חל חיוב, וחלות החיוב מתחדשת בשמיני, ובו שניהם שוים.

אבל להתוס׳ רי״ד ניחא, דבבן ערל יש חיוב למולו מיד בלידתו, והשמיני אינו אלא זמן הקיום, מתי לקיים בו את חובתו, וממילא שייך גם בזה מצוה בראשון.

חיוב בי"ד במילה כשאין אב

ו. גמ'. והיכא דלא מהליה אבוה מיחייבי בי דינא למימהליה.

[א] **כתב** המקנה (המקנה כט.) דהא דקאמר מיחייבי בי דינא לאו דוקא בי"ד, אלא כל ישראל מצווין על זה, וכן מפורש ברא"ש בחולין (רא"ש חולין פ"ו סימן ח'), "אבל אם אין האב רוצה למולו כל ישראל חייבין למולו", וכן ברמב"ם בפירוש המשניות (פיה"מ להרמב"ם שבת פי"ט מ"ו), ומה שנקטו לשון בי"ד הוא לפי שהם הממונים על הציבור להזהירם. אבל דעת הלבוש (לבוש יו"ד סימן רס"א ס"ב) דהחיוב על בי"ד בלבד, "לא מלו האב חייבין בי"ד למולו, דכתיב המול לכם כל זכר, דמשמע שעם הבי"ד דבר הכתוב".

[ב] **ובחזון** איש (חזו"א אה"ע סימן קמ"ח ס"ק ב') כתב על דין זה דיש לעיין אי נהג דבר זה קודם מתן תורה, די"ל דזה נאמר לדורות כאשר הוזהרו על מינוי שופטים ונכנסו בברית וערבות כל אחד לכל ישראל, ואף שנאמר לאברהם אבינו "המול לכם כל זכר", מ"מ אפשר שנאמר לדורות, שהרי כתיב דורות בקרא, ואף אם נהג קודם מתן תורה שפיר ילפינן דיש מצוה על האב מקרא ד"וימל אברהם את יצחק בנו".

ולכאורה צ"ב מה ענין מינוי שופטים לכאן. דבשלמא אם החיוב על בי"ד, הרי קודם שהוזהרו על מינוי שופטים אין בי"ד, אבל אם החיוב על כל ישראל, כלשון הרא"ש והרמב"ם וכדברי המקנה, מה לנו דוקא במינוי שופטים. ומיהו החזו"א הוסיף "ונכנסו בברית וערבות כל אחד לכל ישראל", הרי שדבריו נאמרו על כל ישראל, וסברתו דיסוד הדין ד"המול לכם כל זכר" לא נאמר אלא לאחר פרשת ערבות, וא"כ למה הזכיר מינוי שופטים.

ומשמעות סברתו דגם כשבאים לחייב את כל ישראל צריך שיהיו כאן הממונים, בי"ד המופקדים על כך, ורק אז אפשר לחייב את כל ישראל, אבל בלא בי"ד בתורת ממונים אי אפשר לחייבם. כן נראה בדעת החזו"א.

ז. אשה אם נתמעטה גם מחיוב בי"ד.

עוד יש לדון אם אשה שנתמעטה מ"אותו ולא אותה" נתמעטה גם מן החיוב דבי"ד. ומשמעות הראשונים דנתמעטה. אבל המקנה כתב דאשה חייבת מדין בי"ד, ותלה הדבר במחלוקת רב ור' יוחנן אם אשה כשרה למול, דלמ"ד דכשרה אין הכי נמי, וקיימא לן דאשה כשרה למול, ולפי"ז לא נתמעטה אשה אלא מחיובו המיוחד של האב, אבל מדין בי"ד חייבת. וכן כתב היונת אלם (יונת אלם סימן ל"ג) דאשה מחויבת מדין בי"ד למול את בנה, ולא נאמר המיעוט אלא בחיובו המיוחד של האב.

ובמהר"ח אור זרוע (שו"ת מהר"ח אור זרוע סימן י"א) חידוש נוסף, דמה שנאמר שהאם פטורה ממילת בנה אינו אלא כשהאב כאן, אבל אם מת האב או שהוא חבוש בבית האסורים המצוה מוטלת על האם, ועדיין יש מעלה לאם יותר מאחר. ולמד כן מהגמ' ביבמות (יבמות עא:) במילת זכריו המעכבתו בפסח, דמוקמינן לה "כגון שהיו אביו ואמו חבושין בבית האסורין", ואי נימא דאין מצות מילה אלא על האב ולא על האם, למה הוצרכו לומר שגם אמו חבושה, אלא ודאי דהאם חייבת כשאין אב, וז"ל: "ואם אמו לא היתה חבושה היא היתה חייבת לעסוק דלא ממעט לה קרא אלא היכא דאיתיה לאבוה".

והאור זרוע (אור זרוע ח"ב סימן צ"ו), אביו של המהר"ח אור זרוע, חולק, דודאי אין חיוב על האם כלל, "הא דנקט אמיה לא מפני שהאם חייבת למול אלא כלומר דאילו לא הוות בבית האסורין הוות איהי מהלא ליה". ולדעת המהר"ח אור זרוע מתפרש "אותו ולא אותה" דכשיש אב ואם האב קודם, ולא שהופקעה האם מעיקר הדין.

ח. כשיש אב, אם יש קיום לשליח מדין כל ישראל.

נחלקו האחרונים באו"ח סי' תל"ב באב השולח מוהל למול את בנו, אם בכה"ג מקיים המוהל את המצוה דכל ישראל, או דכשיש אב לא נאמר כלל הדין דחיוב כל ישראל. דעת המג"א (מג"א סימן תל"ב ס"ק ו') דכשיש אב אין לשליח קיום כלל, ומשו"ה הביא ראיה ממילה ששליח יכול לברך אע"פ שאינו מקיים את המצוה ואינו עושה אלא מעשה המצוה, דברכת המצוה נתקנה גם על מעשה המצוה. אבל היד אפרים (יד אפרים או"ח סימן תל"ב על מג"א ס"ק ו') ועוד אחרונים, והדגול מרבבה (דגול מרבבה או"ח סימן תל"ב), דחו דאין ראיה ממילה, דהמוהל מברך לפי שמקיים מצוה מדין כל ישראל.

ובחכמת שלמה (חכמת שלמה או"ח סימן ר"א ס"ב) הביא דנחלקו אם יש דין וקדשתו לכבד מוהל כהן, בשני מוהלים שוים כהן וישראל, והנידון אם מעשה המוהל אינו אלא מעשה קוף בעלמא או קיום מצוה, דאם קיום מצוה הוא יש בו דין וקדשתו. וכשיש אב תליא בפלוגתא הנ"ל אם יש קיום דכל ישראל.

תירוץ הרמב"ן והריטב"א על קושית התוס'

ט. רמב"ן ד"ה אותו ולא אותה. איצטריך סד"א כי פטרי נשים ממצות עשה שהזמן גרמא הני מילי במצות גופייהו.

עוד יסוד חשוב בקושית התוס', למה לא נידונת מילה כזמן גרמא, בין מצד שמיני בין מצד לילה, כתבו הרמב"ן (רמב"ן ד"ה אותו ולא אותה), הריטב"א (ריטב"א ד"ה תנו רבנן הוא לפדות ובנו לפדות) והר"ן, דמילה חובת הבן היא. וז"ל הרמב"ן: "הני מילי במצות גופייהו כגון תפילין דמהתם גמרינן אבל מצות מילה דלאחריני והיא לא שייכא ביה אימר תחייב מידי דהוה אבית דין שחייבין למול, קמ"ל", וכן בריטב"א, "דהתם הוא במצוה דנפשה אבל הכא במצוה דבנה ה"א דמחייבא דלא גרעה מב"ד".

ולמד מדבריהם המנחת חינוך (מנחת חינוך מצוה קי"ב אות א') דכל פטור נשים מזמן גרמא אינו אלא במצוה שבגופה, המוטלת על הגברא, אבל במצוה הנעשית באחרים ואינה בגופה חייבת, ומשו"ה האריך שם דאשה חייבת בשביתת קרקע בשביעית, דאע"ג שזמן גרמא היא, אינה מצוה בגברא ולא נאמר בה פטור זמן גרמא. ובקהלות יעקב ביאר באופן אחר קצת, דהנידון הוא שתקיים את חובת הבן, ומשו"ה לא נאמר בה פטור זמן גרמא, לא משום שהמעשה נעשה בחפצא אחר כבחובת הקרקע, אלא לפי שענינו לקיים את חובת הבן.

גדרי מצות עשה שהזמן גרמא

י. רש"י ד"ה שהזמן גרמא. שהזמן גורם לה שתבא.

[א] **כמה** אופנים יש בזמן גרמא (רש"י ד"ה שהזמן גרמא). יש זמן גרמא שהזמן מחדש את חלות החיוב, כלולב ומצה, ויש זמן גרמא שהחיוב קודם לזמן והזמן אינו אלא זמן בקיום, וכפשטות הדבר בציצית ותפילין, שהחיוב חיוב הגברא וזמן קיומו ביום ולא בלילה, ולא שחלות חיוב ציצית מתחדשת מכח היום.

[ב] **ובתוס'** לקמן (תוס' לד. ד"ה ותפילין וציצית) מבוארים שני האופנים. דהקשו בציצית למ"ד חובת גברא, "דכמו דכסות לילה פטורה כשהוא לובשה ביום ה"נ כסות יום חייבת כשלובש בלילה דהכי אמרינן בירושלמי (ירושלמי קידושין פ"א ה"ז) כסות יום שלבשה בלילה חייבת בציצית וא"כ היכי חשיב לה זמן גרמא כיון שחייבת בין ביום ובין בלילה", והיינו דכיון שיש מחייב בכסות יום הלובשה בלילה, אין כאן הפסק בקיום. ותירץ ר"י, "כיון שחיובו תלי במה שהזמן גרם לבישתה ביום יש לה ליחשב זמן גרמא שזמן לבישתה גורם החיוב". ומבואר דלא רק מצוה שיש לה הפסק, שהזמן בקיומה, נכללת בזמן גרמא, אלא גם כשהזמן במחייב, שחיובו תלוי במה שהזמן גורם לבישתו.

[ג] **ועוד** אופן מצינו בתוס' במנחות (תוס' מנחות צג: ד"ה ידו ולא יד אשתו). דעל המיעוט דבנות ישראל אינן סומכות הקשו התוס' בכמה מקומות למה לי קרא, "תיפוק לי דמצות עשה שהזמן גרמא אם תכף לסמיכה שחיטה דאורייתא", ושחיטה ביום, דכתיב "ביום זבחכם", וא"כ אף הסמיכה צריכה להיות ביום. והוסיפו, "עוד תנן ... כל היום כשר לסמיכה ולשחיטה דריש בגמרא דכתיב ביום זבחכם ואיתקש סמיכה לשחיטה", דסמיכה עצמה הוקשה לשחיטה וצריכה יום.

ובלא תוספת זו מבואר בדבריהם דסמיכה חשיבא זמן גרמא אע"פ שאין בה לא דין חובה ביום ולא דין קיום ביום, אלא שמצד המציאות אי אפשר לקיימה בענין אחר. והוא חידוש מופלג, שמה שאי אפשר לקיימה בענין אחר עושה אותה זמן גרמא, וכנראה הוקשה להם זה גופא, ולכך הוסיפו ב"עוד" דמכח ההיקש של סמיכה לשחיטה נקבע בגוף הסמיכה דין זמן. אבל מתחילת דבריהם נמצא אופן נוסף בזמן גרמא, לא שהזמן מחדש את חובו ולא שהזמן הוא מתי לקיים בו את חובתו, אלא שמצד המציאות אי אפשר לקיימה אלא ביום.

[ד] **ובזה** נחלקו. דידוע מה שכתב הטורי אבן במגילה (טורי אבן מגילה כ:) לענין ביכורים, דאע"פ שמחנוכה ועד עצרת אין מביאין, לפי שאינן מצויין על פני השדה, אין זה עושה אותה מ"ע שהזמן גרמא, "דלא מיקרי מ"ע שהז"ג אלא מצות שאינו נוהג בכל זמן מצד עצמו ... אבל הא דמן חנוכה ואלך אינה זמן הבאה אינו מצד עצמו של הימים שגורם שאינו בני הבאה אלא דבר אחר גורם להם שאין מצויין ע"פ השדה", והביאו הגרעק"א בביכורים (תוס' רע"א ביכורים פ"א מ"ה אות ו'). אבל להתוס' במנחות יש לדון דאף מניעה מצד המציאות עושה את המצוה זמן גרמא.

ונפק"מ במה שדנו האחרונים בספירת העומר, דנחלקו הראשונים אם ספירת העומר זמן גרמא היא, שהרי אין זמן לגוף החיוב, דהעומר יש לו זמן, אבל הספירה

נאמרה על מעשה הקרבת העומר, "וספרתם לכם ... מיום הביאכם", ואע"ג שבפועל צריכה הספירה להיות בזמן זה, אינה תולדה מן הזמן אלא מהקרבת העומר, והדבר תלוי במה שנתבאר.

עד מתי חובת האב למול ולפדות את בנו

יא. גמ'. והיכא דלא מהלוה בי דינא מיחייב איהו למימהל נפשיה.

מבואר בגמ' דאם לא מלו אביו בקטנותו חייב הבן למול את עצמו כשהגדיל, וכן הדין בפדיון הבן, אלא שבמילה יש חיוב על בי"ד ובפדיון הבן אין חיוב על בי"ד, ונחלקו האחרונים אם לכל הפחות יפדו בי"ד את הבן מדין זכין לאדם, והיא מחלוקת גדולה ביו"ד.

ובש"ס לא נזכר להדיא עד מתי חיוב האב למול ולפדות את בנו, אם בקטנותו בלבד או שגם משנעשה גדול לא פקע חיובו. ובחינוך (ספר החינוך מצוה שצ"ב) כתב "שהאב חיב לעולם לפדות בנו, ואפלו אחר שהגדיל הבן המצוה מטלת על האב", וכן כתב הרשב"א בתשובה. והמנחת חינוך שם (מנחת חינוך מצוה שצ"ב אות א') הוכיח כדברי החינוך מהברייתא (כט.) דחשיב חיוב האב לפדות את בנו יחד עם החיוב להשיאו אשה, והשאתו אשה הרי היא לאחר שיגדל הבן, ונמצא דאע"פ שהבן חייב לעצמו לא פקע חיוב האב. אבל הריב"ש בתשובה כתב דמשהגדיל הבן אין האב חייב לפדותו, ולכאורה פלוגתא היא עד מתי נמשכת חובת האב.

כט:

טירפת הכהן בפדיון הבן

יב. גמ'. בהני חמש פריק לבריה ואזיל כהן וטריף ליה לחמש משועבדים.

מבואר בגמ' דפעמים שהכהן טורף את החמש סלעים בשביל פדיון הבן. ודן המנחת חינוך (מנחת חינוך מצוה שצ"ב) אם מתקיימת מצות פדיון הבן כשהכהן טורף. דהרי כל שעבוד הנכסים הוא למצות פדיון הבן, ויש לדון אם מתקיימת המצוה במה שנפרעו החמש סלעים מן האב שלא מדעתו, ע"י טירפת הכהן או גביית בי"ד, או דבעינן כוונה למצוה, ושיתן האב מצד עצמו את החמש סלעים. וכתב המנחת חינוך די"ל דלעולם בעינן שיתן האב, ובזה בלבד מתקיימת המצוה, ומ"מ טירפא איכא, ויחייבוהו עד שיאמר רוצה אני.

הוא לפדות ובנו לפדות, לפדות את בנו ולעלות לרגל

יג. גמ'. תנו רבנן לפדות את בנו ולעלות לרגל פודה את בנו ואחר כך עולה לרגל.

[א] **מפורסמת** קושית הביאור הלכה (ביאור הלכה סימן תרנ"ו ס"א ד"ה אפילו מצוה עוברת) על הסוגיא, דהוא לפדות ובנו לפדות, ולפדות את בנו ולעלות לרגל, איירי במי שאין לו אלא חמש סלעים, והרי קיימא לן, כמו שפסק הרמ"א (או"ח סימן תרנ"ו ס"א), דבקיום מצוה אל יבזבז יותר מחומש, דבלאוין יתן כל ממונו קודם שיעבור, אבל במ"ע אינו חייב אלא עד חומש. וא"כ מי שאין לו אלא חמש סלעים אינו מחויב כלל בעיקר המצוה, שאין צריך ליתן כל ממונו לקיום מצוה, ומה הנידון איזו מצוה קודמת, הרי היה לו להיות פטור משתיהן. וכן העיר החלקת יואב (שו"ת חלקת יואב ח"א חו"מ סימן כ"ד).

ויסד הביאור הלכה דכל הכלל דאל יבזבז יותר מחומש אינו אלא כשמבקשים ממנו יותר משויה של המצוה, וכלשון "יבזבז", דכשמבקשים ממנו מחיר שאינו שויה האמיתי אינו חייב אלא עד חומש, אבל כשהמצוה בשויה חייב להוציא כל נכסיו, "אבל כל מצוה שיכול להשיגה בשויה חייבה התורה לכל ישראל אם יש לו אף מעט". ובפדיון הבן המצוה בשויה היא, שחמש סלעים הם שיעור קיום המצוה, ומשו"ה חייב ליתן כל נכסיו.

אך טען החפץ חיים דמשמעות הפוסקים דבכל ענין אין צריך להוציא על קיום מצוה יותר מחומש, ותירץ באופן אחר, דאיירי שיש לו כדי פרנסתו בכל יום, ולא יחסר לו מכדי צרכו גם אם יתן חמש סלעים לכהן.

[ב] **ובחזון** איש (חזו"א או"ח סימן קמ"ט ס"ק ג') כתב בזה דפדיון הבן חוב הוא, ובכל פרעון חוב, אף למ"ד פריעת בעל חוב מצוה, לא אמרינן אל יבזבז יותר מחומש שיפרע רק חומש מחובו, לפי שבחוב ממון זהו גוף מצותו, ויש עליו שעבוד נכסים, ואינו כשאר מצות, אלא חייב ליתן כל מה שיש לו לקיים מצות פריעת המלוה. ופדיון הבן מלוה הכתובה בתורה היא, ולא נאמרה בה הגבלה דעד חומש.

ומיהו אין בזה ליישב אלא הוא לפדות ובנו לפדות, אבל

בסמוך אמרה הגמ׳ לפדות את בנו ולעלות לרגל, ועליה לרגל מצוה היא כשאר מצות שבין אדם למקום, ובה הדרא קושיא לדוכתה דאינו חייב אלא עד חומש.

יד. מתנה על מנת להחזיר בפדיון הבן.

עוד העיר החזון איש (חזו״א יו״ד סימן קפ״ז) על ספק הגמ׳ למי יתן, הרי יש עצה פשוטה, דמבואר בגמ׳ להלן דמתנה ע״מ להחזיר מהניא בפדיון הבן, ויתן לכהן חמש סלעים במתנה ע״מ להחזיר עבור פדיון אחד מהם, הוא או בנו, וכשיחזירם לו הכהן יפדה בהם את השני, ויהא בידו גם לעלות לרגל.

ורצה החזו״א לחדש דאיירי שאין הכהן רוצה לקבל ע״מ להחזיר, ובפדיון הבן לא מהני בעל כרחו של הכהן, ״דנתינה בע״כ לא שמי׳ נתינה במתנות כהונה״, והשיג בזה על הפרי חדש ועל הקצות (קצות החושן סימן רמ״ג ס״ק ד׳) שכתבו דמהני בעל כרחו. ולדברי גדולי האחרונים דמהני בעל כרחו הדרא קושיא לדוכתה.

ונראה לבאר דאף דמתנה ע״מ להחזיר מהניא בפדיון הבן, ודאי צריך בזה הסכמת הכהן, דאפילו אי נימא דמתנות כהונה מתקיימות בעל כרחו, בעל מנת להחזיר לכו״ע בעינן דוקא רצונו. ולפי״ז מיושבים דברי החזו״א, אלא שהחזו״א נקט מכאן דבכל מתנות כהונה לא מהני בעל כרחו, ולכאורה אין מכאן הכרח אלא לענין על מנת להחזיר, אבל בשאר מתנות כהונה יתכן דפרעון בעל כרחו שמיה נתינה.

טו. ריטב״א ד״ה תנו רבנן הוא לפדות ובנו לפדות. כי פליגי היכא דאיכא חמש סלעים משועבדים.

בעיקר מה שהכהן גובה מן המשועבדים העיר הריטב״א (ריטב״א ד״ה תנו רבנן הוא לפדות ובנו לפדות) דלכאורה ממון שאין לו תובעין הוא, שאין כאן כהן מסוים, ואינו כשאר מלוה, שלשבט הכהונה הוא שייך, ומה גבייה יש בו. וביאר דאיירי במכירי כהונה, שיש לו זכות קבועה, ״ואישתעבדו נכסי למכירי כהונה של בית אביו בפדיון עצמו״. ובשיטה קדמונית (שיטה קדמונית כט: ד״ה כי פליגי דאיכא חמש משועבדין) תירוץ נוסף, ״כגון דכתב ליה יצחק הרשאה״, דכתב האב הרשאה לכהן שיוכל לגבות מן הלקוחות.

חיוב האב ללמד את בנו תורה

טז. גמ׳. ללמדו תורה מנלן דכתיב ולמדתם אתם את בניכם, והיכא דלא אגמריה אבוה מיחייב איהו למיגמר נפשיה.

[א] **שתי** ילפותות הן, חיוב האב ללמד את בנו מ״ולמדתם אתם את בניכם״, ואם לא לימדו מיחייב איהו למיגמר נפשיה מ״ולמדתם״. וכתבו הראשונים דחיוב הבן ללמוד בעצמו אינו אלא כשיגדיל. ומהו ״ולמדתם אתם את בניכם״, בגמ׳ לקמן (לקמן ל.) מבואר דאיירי במקרא, ולרש״י שם (רש״י ל. ד״ה אינו מלמדו משנה) אין הכוונה לכל התנ״ך, ופשיטא שלא לתורה שבע״פ, אלא לחומש בלבד. ועל זה אמרו דאם לא לימדו אביו בקטנותו חייב ללמד את עצמו.

וצ״ע, דחיוב האב ללמד את בנו הוא חומש, וחיובו ללמוד בעצמו הוא כל התורה כולה, ומכאן משמע דאותו חיוב שהיה על האב ללמדו, והיינו חומש, הוא שמחויב ללמוד בעצמו, והרי חייב ללמוד בעצמו הרבה יותר מזה, ״ושננתם״ שיהו דברי תורה מחודדים בפיך, כל התורה כולה. ויתבאר יותר לקמן.

[ב] **וכנגד** זה שנינו בברייתא דלהלן ״הוא ללמוד ובנו ללמוד הוא קודם לבנו. רבי יהודה אומר אם בנו זריז וממולח ותלמודו מתקיים בידו בנו קודמו״, והביאה הגמ׳ עובדא דרבי יעקב בריה דרב אחא בר יעקב דשדריה אבוה לקמיה דאביי, שהיה הנידון מי מהם ילך ללמוד אצל אביי, ״כי אתא חזייה דלא הוה מיחדדן שמעתיה, אמר ליה אנא עדיפא מינך״. והרי שם איירי לחדודי שמעתתא ולא בחומש, והגמ׳ הביאה זאת לענין חיובו המיוחד של האב ללמד את בנו, וא״כ פלא.

והחזון איש (חזו״א יו״ד סימן קנ״ב ס״ק א׳) נתקשה בזה מאוד, איך אפשר דמחד גיסא חיוב האב ללמד את בנו אינו אלא מקרא, כמבואר לקמן, ומאידך גיסא בהוא ללמוד ובנו ללמוד מפורש דכולל גם שאר שמעתתא, שהרי יש חיוב על האב ללמד את בנו שיהא מחודד בשמעתתא, ומשו״ה שלחו אל אביי, ואיירי בלימוד כל התורה ולא במקרא לחוד. ועוד יתבאר בדף הבא עד כמה ובאיזה שיעור חייב האב ללמד את בנו.

יז. גמ'. הוא ללמוד ובנו ללמוד הוא קודם לבנו, רבי יהודה אומר אם בנו זריז וממולח ותלמודו מתקיים בידו בנו קודמו.

[א] **חידוש** יש כאן, דבתלמוד תורה שוקלים בין האב ובנו מי מהם ממולח יותר, אע"פ שאין על הבן חיוב, ואם הבן יבין יותר ויהא מחודד טפי, וכשאין ידו משגת לשכור אלא מלמד אחד, נותנו לבנו. והוא דבר פלא, דלכאורה בשאר מצות אין דין כזה, דאם יש לאב אפשרות לקיים המצוה בעצמו או שיקיימנה בנו, האב קודם, דמצוה שבגופו עדיף.

ובספר חסידים (ספר חסידים סימן תתקנ"ז) מבואר דדין זה, שאם בנו חריף ממנו בנו קודם, אינו באב ובנו בלבד אלא גם בשני אנשים, "שני חברים או שני אחים או האב והבן ויש להן מלאכה שאחד יכול לעשותה ואחד יעסוק בתורה", דהחריף קודם והשני מספק מזונותיו, ושוקלים בין שניהם. ואילו בשאר מצות, כלולב ומצה, כל אחד צריך לעשות כל טצדקי שיקיימנה הוא, ולא שייך לוותר לחבירו, דמצותו קודמת, וצריך הסבר.

[ב] **ומובא** בספר אש תמיד (ועי' חידושי הגר"ח השלם (סטנסיל) עמוד תכ"א) בשם הבריסקער רב, שהביא לשון הרמב"ם (רמב"ם הל' תלמוד תורה פ"א ה"ד), "היה הוא רוצה ללמד תורה ויש לו בן ללמד תורה הוא קודם לבנו. ואם היה בנו נבון ומשכיל להבין מה שילמד יותר ממנו בנו קודם. ואף על פי שבנו קודם לא יבטל הוא", ומעשה שהיה בבריסק במלמד שהיה בידו ללמד או את האב או את בנו, ושניהם היו צריכים למלמד, ופסק הגר"ח דהבן קודם, אע"פ שהאב היה נבון ומשכיל, ושלא כפשטות הגמ' והרמב"ם דדוקא אם הבן נבון ומשכיל הבן קודם.

ואמר ר' חיים, שהיה מכיר תכונותיו של האב שלא היה בידו למסור לבנו, דאם ילמוד האב אצל המלמד ילמוד לעצמו בלבד, אבל אם ילמוד הבן ימסור את תורתו לדורות הבאים. והא דאיתא בגמ' דאם הוא רוצה ללמוד הוא קודם לבנו, אינו אלא כשיכול ובדעתו למסור לבנו ולדורות הבאים, כי עיקר חיוב תלמוד תורה הוא ללמד, וכן דייק מלשון הרמב"ם בהלכה זו, "כך הוא מצוה ללמד עצמו", וכן בהלכה ג' (רמב"ם הל' תלמוד תורה פ"א ה"ג), "חיב ללמד את עצמו", דהחיוב להיות מלמד. ומשו"ה, כיון שהבן ימשיך את התורה לדורות, הוא קודם לאב.

ומבואר דלמד ר' חיים דיסוד תלמוד תורה שונה מכל המצות. דבכל המצות, כשהנידון בין האב לבן, ודאי צריך אדם לטרוח בעצמו לקיים חובותיו ואין בזה חשבונות, אבל בתלמוד תורה עיקר החיוב על אופן מסירת התורה לדורות, היכא שתהא תועלת יתירה. ועל זה בנוי יסוד דברי הגמ', דאם בנו נבון ומשכיל תהא תועלת יתירה במסירת התורה לדורות על ידי בנו. ולפעמים מתהפך הדבר, דאף אם האב גדול בכשרונותיו, אם ישאר בתורתו לבדו ולא יוכל למסרה הלאה, בכה"ג לא נאמר הדין דהוא קודם לבנו.

ללמוד תורה ולישא אשה

יח. גמ'. ולא פליגי, הא לן והא להו.

[א] **תנו** רבנן ללמוד תורה ולישא אשה ילמוד תורה ואח"כ ישא אשה, ואם אי אפשר לו בלא אשה ישא אשה ואח"כ ילמוד תורה. ואמר רב יהודה אמר שמואל הלכה נושא אשה ואח"כ ילמוד תורה, ור' יוחנן אמר ריחים בצוארו ויעסוק בתורה, ולא פליגי, הא לן והא להו. ונחלקו רש"י ותוס' בפירושו.

לרש"י (רש"י ד"ה הא לן הא להו) שמואל דאמר נושא אשה ואח"כ לומד תורה לבני בבל אמרה, שהיו הולכים לגרוס משניות התנאים בא"י, ומתוך שלומדים חוץ למקומם אין צרכי הבית מוטלים עליהם ואין האשה מבטלתו מלימודו, "נושא אשה דהוה בלא הרהור ואח"כ הולך ולומד תורה", אבל בני א"י הלומדים במקומם, אם ישא אשה לא יוכל ללמוד תורה, ועליהם אמר ר' יוחנן ריחים בצוארו ויעסוק בתורה.

והתוס' (תוס' ד"ה הא לן והא להו) הקשו על רש"י, דכל הענין לישא אשה קודם הוא שלא יבא לידי הרהור, ואם בבבל נושא אשה ואח"כ הולך ללמוד חוץ למקומו, "אכתי איכא הרהור כיון שהולכים ללמוד חוץ למקומן", והוסיפו עוד קושיות. ולכך פירשו איפכא, דבני בבל, שאינם יכולים ללמוד במקומם, לומדים תורה ואח"כ נושאים אשה, שאחר שנשא אשה צריך להיות בביתו ולחזור אחר מזונות אשתו ובניו ולא יוכל ללמוד תורה, אבל בני א"י, שרובם לומדים במקומם, עדיף שישאו אשה וילמדו תורה בטהרה. ועוד הוסיפו דבני בבל עניים ובני א"י עשירים.

[ב] **ומשמעות** דברי רש"י דמעלת הנושא אשה תחלה אינה אלא להנצל מהרהור. אבל מדברי הרמב"ם (רמב"ם הל' תלמוד תורה פ"א ה"ה) נראה דאיירי בסוגיא אחרת, דפשט דבריו הוא כלפי הדין דתלמוד תורה שצריך

להפסיק מתלמודו כדי לקיים המצות, גדול תלמוד שמביא לידי מעשה, והנידון כלפי חיוב פרו ורבו הרובץ עליו. דבעלמא אחר שקיים המצוה חוזר לתלמודו, אבל באופן שע״י ההפסק מתלמודו ירד ממדרגתו, אולי בזה לא נאמר הענין להפסיק מתלמוד תורה לקיום המצוה, ומשו״ה ילמוד תורה תחלה. והשקלא וטריא ברמב״ם כולה חשבון כמה ימעט מלימודו, ״שאם נשא אשה תחלה אין דעתו פנויה ללמד״, והיא כלפי ביטול תלמוד תורה ופרו ורבו.

ומיהו יש לומר דגם הרמב״ם למד כרש״י, דהענין לישא אשה תחלה הוא מצד הרהור, ״ואם היה יצרו מתגבר עליו עד שנמצא שאין לבו פנוי ישא ואחר כך ילמד תורה״, ועוד יתבאר בזה בדף הבא.